

Maciej Walkowiak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0001-6279-9258

Niemiecko-polski konflikt o Górny Śląsk w latach 1918–1922 w perspektywie wybranych powieści autobiograficznych Ernsta von Salomona

1. Literackie autokreacje Salomona jako sejsmograf czasu

Twórczość literacka Ernsta von Salomona jest nierozzerwalnie związana z jego zaangażowaniem politycznym. Na przestrzeni czasu zmieniało ono wprawdzie swój profil, jednak w ogólnym ujęciu sprzężenie zwrotne między pisaniem a działalnością polityczną oraz paramilitarną stanowiło fundament jego egzystencji. Autor ten, którego skromna recepcja zarówno w Niemczech, jak i poza obszarem języka niemieckiego znacząco kontrastuje z wysokimi nakładami jego tekstów literackich, zasługuje na uwagę z wielu powodów. Salomon był niewątpliwie osobowością nonkonformistyczną, co przekładało się na jego pisarstwo – często „płynące pod prąd” – i narażało na różnego rodzaju perturbacje. Pisarski i akcjonistyczny impet prowadził go też nierzadko w kierunku kolizji z obowiązującym prawem. Jego biografia przypada na niezwykle dynamiczny i jednocześnie tragiczny czas w historii Niemiec i świata: lata 1902–1972 obejmują przecież dwie wojny światowe i inne konflikty, wśród których niemiecko-polski spór o Górny Śląsk okaże się dla autora szczególnie ważny.

Twórczość literacka Salomona jest wielowątkowa i wynika z typu socjalizacji, który na początku XX wieku był w Niemczech dość powszechny: jako absolwent korpusu kadetów pisarz został przez tę specyficzną instytucję edukacyjną tak uformowany, że

ten rodzaj „wzorców dzieciństwa” stał się dla niego podwaliną pod przysze refleksje nad własną tożsamością. Wraz z upływem czasu Salomon zaczął wykazywać wyraźną tendencję do literackiego intelektualizowania prusko-niemieckiego kanonu wartości i zachowań, co w różnych odcieniach będzie widoczne także w jego prozie autobiograficznej. I co cenne, fundament ten będzie podlegał coraz bardziej złożonym procesom zindywidualizowanej sublimacji, kształtowanej w coraz to nowszych kreacjach autobiograficznych.

Zwieńczeniem wyżej opisanej tendencji wydaje się jego barokowo panoramiczna powieść autobiograficzna pt. *Ankieta* (*Der Fragebogen*, 1951), w której znaczące pasáže odnoszą się do niemiecko-polskiego konfliktu o Górny Śląsk po I wojnie światowej¹. Kluczowe wątki tego utworu – oraz inne, pochodzące z prozy autobiograficznej *Die Geächteten* (1930) – staną się w artykule materiałem obrazującym strategię pisarskie autora w odniesieniu do problematyki rzeczzonego sporu. W szerszym kontekście, zwłaszcza gdy chodzi o tożsamość pisarza, warto jeszcze przywołać jego ostatnią powieść: *Der tote Preusse. Roman einer Staatsidee* [por. Salomon 1973], która jest swego rodzaju zwieńczeniem konstrukcji autobiograficznych opartych na wyidealizowanym pruskim fundamencie.

W *Ankiecie* odnajdziemy pewien wielce znaczący *passus*, który wydaje się rodzajem kamienia węgielnego i „aktu założycielskiego” dla autobiograficznych kreacji Salomona w wymiarze jego pruskiej tożsamości. Fragment ten ma charakter emocjonalnego wyznania i egzystencjalnego samookreślenia:

Jestem Prusakiem. Barwy mojej flagi to czerń i biel. Przypominają one, że moi ojcowie oddawali życie za wolność i wymagają ode mnie, bym był Prusakiem nie tylko w blasku słońca, lecz również w ponure dni. Nie zawsze jest to łatwe. Jako Prusak, z nawyku, wychowania i konieczności chłodno przyglądający

1 Powieść ta nie doczekała się jak dotąd pełnego polskiego przekładu. Jej fragment ukazał się w tłumaczeniu Krzysztofa Polechońskiego [por. Salomon 1999]. W dalszej części artykułu korzystam również z ustępów utworu we własnym przekładzie [por. Salomon 1997].

się faktom, z uwagą przyjmuję do wiadomości deklarację alianckich władz wojskowych, że Prusy rozwiązano. Jednak ta sama uwaga nakazuje mi zarazem zaznaczyć, że zdanie alianckich władz wojskowych, jakoby one właśnie rozwiązały państwo pruskie, należy określić jako błędne. [Salomon 1999: 574]

Apoteoza Prus i pruskości z całym swym potencjałem antymodernistycznym będzie więc wyznaczała profil indywidualnej ścieżki Salomona zarówno w sensie polityczno-historycznym, jak i literackim. Jego subiektywnie wyprofilowana pruskość będzie konsekwentnie stała w kontrze do różnych form państwowości niemieckiej, sytuując go w roli krytyka i oponenta. Dotyczy to Republiki Weimarskiej, w niemałej mierze III Rzeszy oraz Republiki Federalnej Niemiec. Autor ugruntowuje swój subiektywny mit Prus w wielu ustępach z powieści *Ankieta*². Warto na wstępie przytoczyć dwa sugestywne fragmenty utworu, które w ogólnym zarysie świetnie ilustrują jego wyidealizowaną wizję Prus. Pierwszy z nich odsłania determinację autora:

Mój ojciec urodził się w Liverpoolu, moja matka w St. Petersburgu. Lecz mój ojciec nie został Anglikiem ani moja matka Rosjanką. Moi rodzice zostali Prusakami. Nie wiem, co ich do tego skłoniło, jednak wiem, że zostałbym Prusakiem z wyboru, nawet gdybym nie był nim z urodzenia. [Salomon 1999: 581]

- 2 W innym fragmencie *Ankiety* Salomon pisze o Prusach w tej samej apologetycznej konwencji: „Prusy żyły państwem. Nie ma chwili pruskiej historii, w której każdy, kto zawsze był odpowiedzialny za Prusy, nie musiał się zajmować państwem, ideą państwa. Prusy każdego dnia konfrontowane były z twardą rzeczywistością. Zagrożenie było tak samo olbrzymie jak misja. Może o to chodziło; Prusy przyciągnęły garstkę szlachetnych nazwisk ze wszystkich niemieckich rodów, że najlepsi Prusacy – stając się nimi z wyboru lub deklaracji – nie byli pruskiego pochodzenia, nie byli Prusakami na skutek przypadku narodzin. To była tajemnica Prus, dzięki której powstał tak wielki szereg dokumentów, do których chyba można się przyznać, a które wszystkie traktowały o swoistej świadomości obowiązków, poprzez które jedynie można było stworzyć wewnętrzny, na sobie samym oparty porządek. Prusy żyły państwem” [Salomon 1999: 582–583].

Drugi zawiera natomiast komentarz odnoszący się do znanych słów Ottona von Bismarcka:

Zadanie Prus polegało więc – wedle słów Bismarcka – na tym, by stanowić balast w nawie Rzeszy, to zadanie wpisano do konstytucji Rzeszy i nie można podawać w wątpliwość, że było to dobre, choć niezbyt chlubne zadanie. [Salomon 1999: 577]

W tej krótkiej charakterystyce wstępnej nie może też zabraknąć omówienia jednego z kluczowych pojęć budujących semantykę Salomona, jakim jest „wyprawa krzyżowa”. W znaczeniu metaforycznym doskonale precyzuje ono na płaszczyźnie emocjonalnej pisarskie poczucie misji tego autora, wyraża przekonanie o braku wątpliwości oraz poczucie słuszności co do obranych celów życiowych. Salomon – rocznik 1902 – nie miał okazji wziąć udziału ani w I, ani w II wojnie światowej, ale jako niespełniony żołnierz i jednocześnie absolwent korpusu kadetów w dzielnicy Berlin-Lichterfelde postanowił po 1918 roku walczyć z bronią w rękę w niemieckich formacjach ochotniczych (Freikorpsach), o czym jeszcze będzie tu mowa. Negatywnym punktem odniesienia i jednocześnie swego rodzaju negatywną stymulacją był dla niego traktat wersalski wraz z jego zaskakującymi dla Niemiec postanowieniami. „Hańba” tego pokoju oznaczała dla Salomona konieczność przedłużenia wojny oraz walki aż do osiągnięcia zamierzonych celów. W myśl tych założeń rozpoczęła się tzw. niemiecka wojna po wojnie (*der deutsche Nachkrieg*, 1918–1922), w której twórca wziął udział jako ochotnik. Toczyła się ona najpierw na Łotwie, a potem – na Górnym Śląsku, przeciwko III powstaniu śląskiemu. Doświadczenia wyniesione z walk zostaną po latach przetransformowane i przedstawione we wspomnianych tu już powieściach jako specyficzny dla pisarza sejsmograf czasu. Jego zapisy można wprawdzie traktować jako subiektywną narrację, lecz warto pamiętać, że jednocześnie odnosi się ona także do całego ówczesnego młodego pokolenia, które licznie zaangażowało się w ten spór. Niespokojne lata 1918–1922 w Europie Środkowo-Wschodniej to obszar badawczy, który wciąż wymaga dogłębnych i obiektywnych studiów. Co ciekawe, pojawiają się w tym zakresie prace, które starają się nawet być nowatorskie,

lecz zarazem budzą poważne wątpliwości metodologiczne. Dla przykładu Jochen Böhler proponuje pojęcie „europejskiej wojny domowej”, której jedną z odsłon miały być trzy powstania śląskie [zob. Böhler 2018].

Mitologizowanie Freikorpsów stało się zasadniczym elementem gry autobiograficznej Salomona. Formacje te, których geneza sięga czasu wojen napoleońskich, są w jego strategii „oddziałami sprawiedliwych” toczącymi świętą wojnę przeciw wewnętrznym i zewnętrznym wrogom Niemiec po klęsce w I wojnie światowej. Początkowo, pod rozkazami rządu Republiki Weimarskiej, oddziały stopniowo stawały się samowładne i kierowały zasadami działania soldateski. Wymownym elementem symbolicznym ich tożsamości były aktywności prowadzone pod sztandarem II Rzeszy Niemieckiej, a nie pod czarno-czerwono-złotymi barwami nowej demokracji niemieckiej. Tak było również na Górnym Śląsku. Autor podkreśla heroiczne zaangażowanie, bezinteresowność i ofiarność młodzieży studenckiej walczącej w duchu postromantycznym we Freikorpsach. Próżno tu jednak szukać wzmianki o wielu bojownikach tych formacji, którzy w latach 20. i 30. poparli nazizm albo sami stali się nazistami. Salomon zajmuje się wręcz archiwizowaniem działań rzeczonych jednostek i wydaje swego rodzaju kompendium pt. *Das Buch vom deutschen Freikorpskämpfer (1938)*³. Jako bojownik oddziałów dysponował bogatym materiałem faktograficznym; podobna działalność stała się wyznacznikiem jego światopoglądu oraz literackiej tożsamości.

Doświadczenia pisarza były także bezpośrednio związane z jego pozycją w obrębie rewolucji konserwatywnej w Niemczech w latach 1918–1933. Armin Mohler szkicuje jej fenomen jako intelektualny sprzeciw wobec haseł i istoty rewolucji francuskiej oraz wszelkich

- 3 Salomon, którego stosunek do III Rzeszy był niejednoznaczny, stał się w latach 30. entuzjastycznym kronikarzem Freikorpsów. Owocem tych starań jest przytoczony powyżej tytuł wydany na zlecenie czasopisma formacji pt. „Reiter gen Osten”. Salomon był jego edytorem, natomiast autorstwo tekstów wspomnieniowych należy do dawnych uczestników starć. Monografia ta obejmuje szerokie spektrum wydarzeń. Znalazły się w niej m.in. relacje o walkach kontrewolucyjnych w Berlinie, zmaganiach Freikorpsów na Łotwie, działaniach tych formacji przeciwko bolszewizmowi, walkach na wschodzie, południu i zachodzie, puczu Kappa czy akcjach w Harburgu, Hanowerze, Frankfurcie i na Górnym Śląsku.

jej pochodnych idei i ideologii, jak np. socjalizmu czy marksizmu [zob. Mohler 1999: 10–11]. Autor wyodrębnia jej pięć zasadniczych nurtów, wśród których znajduje się także narodowy rewolucjonizm – to w tej grupie działał Salomon⁴. Nurt ten jest efektem szeroko rozpowszechnionej świadomości politycznego przełomu, który wynika z kolektywnego doświadczenia „katastrofy starego świata”. Szok cywilizacyjny wywołany przez masowość I wojny światowej oraz jej tragiczne konsekwencje był przyczyną poczucia załamania się dotychczas wyznawanych wartości. W Niemczech natomiast szok ten był zwielokrotniony z powodu nieoczekiwanej klęski militarnej w wielkiej wojnie połączonej z upadkiem cesarstwa. Nowy ustrój państwa – republika (Weimarska) – nie zyskał powszechnej akceptacji. Wręcz przeciwnie – w ogólnym odbiorze traktowano go jako instalację zwycięskich mocarstw obciążoną niezrozumiałą hipoteką drakońskich warunków traktatu, w związku z czym lata te zaczęto powszechnie postrzegać jako okres *interregnum*. Z poczucia tymczasowości owej formy państwowości niemieckiej wyrasta wielowymiarowy fenomen rewolucji konserwatywnej, która była de facto wielkim laboratorium idei i koncepcji politycznych, dotyczących także przyszłości Niemiec oraz szeroko pojmowanego Zachodu. Salomon stał się poprzez swoje teksty uczestnikiem szerokiej debaty, a jego doświadczenia wyniesione z walk z Polakami o Górny Śląsk można uznać za ważny materiał (auto)biograficzny.

Wśród niezwykle bogatej literatury przedmiotu odnoszącej się do pisarstwa autobiograficznego warto przywołać pracę Nelsona Goodmana pt. *Jak tworzymy świat* (1978; wydanie polskie – 1997). Proponuje on kilka wymiarów tworzenia tej literatury, które pozwalają syntetycznie ująć strategię autobiograficzną stosowaną w danym tekście. Wskazane przez badacza modele okazują się przydatne przy opisie wspomnianych powieści Salomona. Goodman wyodrębnia następujące elementy pisarstwa autobiograficznego: składanie

4 Mohler wymienia w obrębie rewolucji konserwatywnej pięć głównych nurtów. Obok narodowych rewolucjonistów (*die Nationalrevolutionären*) tworzyli je również: narodowcy (*die Völkischen*), młodzi konserwatyści (*die Jungkonservativen*), federacjoniści (*die Bündischen*) oraz ruch chłopski (*die Landvolkbewegung*) [por. Mohler 1999: 8].

i rozkładanie, wartościowanie, porządkowanie, usuwanie i dodawanie oraz deformowanie [zob. Goodman 1997: 15–26]. Wymienione komponenty obejmują pracę nad własną pamięcią, która bywa świadoma, półświadoma i nieświadoma. Tak oto powstaje subiektywny świat tekstu autobiograficznego. W dalszej części artykułu powrócimy jeszcze do modelu Goodmana w związku z głównymi strategiami stosowanymi przez Salomona w swoich tekstach.

Celem naszej analizy jest przede wszystkim krytyczne zaprezentowanie problemu rezonansu niemiecko-polskiej wojny o Górny Śląsk w wybranych utworach prozatorskich niemieckiego twórcy. Subiektywny pogląd autora zasługuje na uwagę tym bardziej, że ukazuje polskiemu czytelnikowi spojrzenie na nasze działania ze strony niemieckiej, a podobne ujęcia są rzadkie w rodzimej literaturze przedmiotu. Po wstępnym zarysowaniu sylwetki Salomona przyjrzymy się jeszcze zatem wydarzeniom na Górnym Śląsku w latach walki o nowe granice w Europie Środkowo-Wschodniej.

2. Niemiecko-polski konflikt o Górny Śląsk.

Nieoczywiste tło historyczne

Tło historyczne sporu o Górny Śląsk jest warte przedstawienia, gdyż znajduje żywe odzwierciedlenie w prozie Salomona, a jego obraz jest niejednoznaczny. Obydwie historiografie – niemiecka i polska – obejmują w zakresie problematyki górnośląskiej takie spojrzenia i interpretacje, które są obciążone balastem interesów narodowych każdej ze stron i z naukową bezstronnością mają niewiele wspólnego. Komparatystyczne ujęcie najistotniejszych z tworzących je problemów pozwala inaczej spojrzeć na przyczyny konfliktu na Górnym Śląsku i właściwie ocenić jego przebieg. Ma to kluczowe znaczenie w przypadku subiektywnych kreacji autobiograficznych, w których emocje „etniczne” twórcy odgrywają istotną rolę. Dla przebiegu samego sporu oraz jego rezonansu literackiego u Salomona zasadnicze znaczenie ma spojrzenie geopolityczne. U tego niemieckiego autora (ale także wielu innych twórców) styk polsko-niemiecki to – w szerszym rozumieniu – linia graniczna między Wschodem a Zachodem. Z uwagi na konieczność dokonania pewnych skrótów wskażemy jedynie na podstawowe

zjawiska, które uformowały niemieckie postrzeganie Polski oraz Europy Środkowo-Wschodniej.

Larry Wolff, nowojorski historyk specjalizujący się m.in. w dziejach Europy Wschodniej, podkreśla fundamentalne znaczenie przeorientowania myślenia geopolitycznego w Europie w XVIII wieku. Wówczas z wcześniejszego podziału kontynentu na Północ i Południe wyłania się nowa perspektywa. Europa zaczyna dzielić się na Wschód i Zachód, czego daleko idące konsekwencje odczuwamy do dzisiaj:

Polaryzacja Europy na Włochy i północnych barbarzyńców, tak oczywista dla starożytnych Rzymian, tak wygodna dla renesansowych Włochów, przetrwała do XVIII wieku jako forma retoryczna. [...] Ta perspektywa geograficzna zaczęła się jednak wydawać poważnie anachroniczna; Oświecenie przystąpiło do intelektualnej pracy, która zaowocowała reorientacją kontynentu i powstaniem nowego podziału: na Europę Zachodnią i Wschodnią. [Wolff 2020: 29]

W historii niemiecko-polskiego konfliktu o Górny Śląsk należy też wskazać na zagadnienie tożsamości etnicznej sprzed ery nowoczesnego nacjonalizmu, który w drugiej połowie XIX wieku spowoduje gwałtowną polaryzację oraz rosnącą wrogość pomiędzy Niemcami a Polakami (nie tylko w tym regionie). Tożsamość etniczna Górnoślązaków do ok. połowy XIX wieku często była niejednoznaczna, a używany przez nich na co dzień język nie był jej oczywistym wyznacznikiem. Spoivo stanowiło jednak w tym przypadku państwo pruskie, które przez długi czas – choć w różnych fazach swego istnienia – pozwalało w długich fazach różnym grupom etnicznym, konfesyjnym i kulturowym swobodnie się rozwijać na fundamencie lojalności wobec monarchii. Religią dominującą na Górnym Śląsku był funkcjonujący bez przeszkód katolicyzm, co stanowi potwierdzenie tolerancji wobec różnych wyznań w Prusach.

Nowoczesny nacjonalizm II Rzeszy, w tym kulturkampf wraz z intensywną presją germanizacyjną, stwarza jednak na Górnym Śląsku nowe pole konfliktu o podstawie narodowej, konfesyjnej

i językowej. Te błędy polityki Niemców spowodują wzrost sympatii dla tożsamości polskiej oraz języka polskiego w tym regionie. Na omawiany problem nakłada się dodatkowo specyficzne dla nich połączenie nacjonalizmu z rasizmem jako paradygmatem pseudo-akademickim. W ten sposób niemieckie poczucie misji kulturowej na Wschodzie zostało wzmocnione, a świadomość domniemanej wyższości „rasowej” tylko zwiększyła pogardę wobec Polaków i, szerzej, Słowian. Tą drogą zarysowały się nowe linie frontu, które staną się jedną z faz niemiecko-polskiej wojny o Górny Śląsk w latach 1918–1922 [zob. Kaczmarek 2019]. Narodowy wymiar konfliktu znajdzie też swoje odbicie w prozie autobiograficznej Salomona.

Klęska Niemiec w I wojnie światowej wiązała się również z radykalnymi zmianami na Górnym Śląsku. Traktat wersalski wraz z polityką mocarstw zachodnich narzuciły temu regionowi plebiscyt mający rozstrzygnąć o jego przyszłości. Teza Woodrowa Wilsona o prawie do samostanowienia narodów okazała się w warunkach Europy Środkowej kwadraturą koła [zob. Conrads 1994: 617], traktat wersalski natomiast – okazał się wielką iluzją [zob. Conze 2018]. Polskie roszczenia dotyczące całego Górnego Śląska wysunięte na konferencji pokojowej w Paryżu wywołały w Niemczech ogromne zaskoczenie. Obszar ten nie był naznaczony traumą rozbiorów, gdyż nie wchodził w skład przedrozbiorowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁵. O ile dążenia odradzającego się państwa polskiego, by odzyskać obszary sprzed podziału kraju, mogły do pewnego stopnia zostać zrozumiane na Zachodzie, o tyle postulaty co do Górnego Śląska nie były tak oczywiste. Maksymalne osłabienie sąsiada było przy tym dla Polski jednym z priorytetów, chociaż w skali ogólnoeuropejskiej, ze względu na zagrożenie ze strony sowieckiej, wobec którego Niemcy mogłyby okazać się silną zaporą, starano się tę kwestię bardziej zbalansować.

5 Jochen Böehler zauważa: „Istotną kwestią jest to, że mieszkańcy Śląska nie chowali urazy z powodu zaborów – Górny Śląsk jako region nigdy nie należał do Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Ale w latach siedemdziesiątych XIX wieku kanclerz niemiecki Otto von Bismarck zniechęcił Górnoszlązaków do Niemiec swoim antykatolickim Kulturkampfem, który z jednej strony miał zliberalizować kraj, a z drugiej wzmocnić jego pozycję w polityce wewnętrznej” [Böehler 2018: 151].

Niemiecko-polski konflikt o Górny Śląsk to nie tylko trzy polskie powstania, lecz także cały wysiłek administracyjno-finansowy po obu stronach. Trzeba podkreślić, że plebiscyt w 1921 roku został przeprowadzony na terytorium Niemiec, co nie ułatwiało Polakom działań organizacyjnych. To właśnie ten plebiscyt oraz III powstanie śląskie są główną osią narracji we wspomnianych powieściach Salomona. W kontekście historycznym niemalą wagę ma tu również fakt, że wśród Niemców panowała nieufność wobec tego instrumentu rozstrzygania sporów. Było to spowodowane wcześniej przeprowadzonym plebiscytem w Tyrolu Południowym, w którym głosy 99% respondentów, którzy wypowiedzieli się za pozostaniem w Austrii, zostały całkowicie zignorowane przez aliantów i obszar ten włączono do Włoch [zob. Fröhlich 2018: 221]. Wydarzenie to wzmacniało dość powszechne wówczas wśród Niemców przekonanie, że zaplanowany plebiscyt będzie tylko aliancką grą pozorów, a los całego Górnego Śląska jest już przesądzony: zostanie on przyłączony do Polski.

Kolejnym ważnym kontekstem jest dla Salomona fakt słabo obecny w polskiej historiografii: wobec polskiej przegranej w plebiscytcie przy stosunku głosów 40% do 60% Wojciech Korfanty samowolnie, bez zgody władz polskich w Warszawie, rozpoczął działania zbrojne III powstania śląskiego. Stanowiło to złamanie umowy międzynarodowej przez stronę polską, która zobowiązała się wcześniej do ostatecznego uznania wyników plebiscytu i wynikających z tego konsekwencji. Nad regionem ciążyła też wizja gdańska: w Niemczech odczuwano obawę, że wobec sporu polsko-niemieckiego Zachód stworzy – na wzór Wolnego Miasta Gdańska – Wolną Strefę Górnego Śląska pod zarządem Ligi Narodów. W tych okolicznościach Salomon udał się jako ochotnik Freikorpsu Oberland na Górny Śląsk, by ratować ten region dla swego kraju [zob. Körner 2014: 72]. Po porażce tych formacji na Łotwie (w których to walkach autor również brał udział) rozpoczął się kolejny etap „wojny po wojnie”, który Winston Churchill nazwał „waśniami pigmejów” [Böhler 2018: 259], co bezsprzecznie obrazuje spojrzenie Anglii na narody Europy Środkowo-Wschodniej. Churchill stwierdził, że po zakończeniu konfliktu wielkich mocarstw rozpoczęły się walki narodów określonych przez niego w ten oto pogardliwy

sposób. Zgodny z tezą Wolffa podział na „cywilizowany” Zachód i „prymitywny” Wschód zaznacza się i w tej wypowiedzi. Salomon wydobędzie w swym autobiograficznym ujęciu walk o Górny Śląsk podobne tonacje, choć u niego będą one bardziej zróżnicowane.

3. Rezonans autobiograficzny niemiecko-polskiego konfliktu o Górny Śląsk

„Gdzie byli Niemcy? W Weimarze? W Berlinie? [...] Niemcy były na granicy” [Salomon 1930: 72–73] – zauważył Salomon w swej powieści *Die Geächteten*, wspominając walki z Polakami o Górny Śląsk. Przytoczone zdanie trafnie obrazuje nastawienie pisarza do tamtych wydarzeń. Jego młodzieńczy entuzjazm powiódł go w postromantycznym duchu na wschodnie rubieże Niemiec, gdzie wreszcie mógł praktykować ideały wpojone mu w pruskim korpusie kadetów. Była to więc jego „wyprawa krzyżowa” przeciwko Polakom (i – pośrednio – przeciwko aliantom zachodnim), którzy z niezrozumiałego dla niego powodu uzurpowali sobie prawo do tego regionu. Warto zaznaczyć, że pisarz kształtował swoją strategię „odpominania” w sposób fazowy: pierwsza z jego powieści autobiograficznych, *Die Geächteten*, ukazała się w 1930 roku, *Ankieta zaś (Der Fragebogen)* – w roku 1951. Można więc zauważyć, że Salomon tworzył swoje wspomnienia o osobistym udziale w walkach z III powstaniem śląskim z pewnego dystansu czasowego i używał w tym celu mechanizmów kreacji świata czasu przeszłego, o których pisał Goodman. Pierwsze z tych dzieł stanowi część tzw. trylogii Freikorpsów, drugie natomiast krótko po opublikowaniu stało się pierwszym bestsellerem Republiki Federalnej Niemiec.

Przeanalizujmy zatem charakterystyczne fragmenty obu powieści, w których odbicie znalazły kluczowe dla omawianego okresu wydarzenia historyczne, a więc przeprowadzenie plebiscytu oraz III powstanie śląskie, które nieformalnie było wspierane przez Warszawę, podobnie jak formacje niemieckie były finansowane przez Berlin. Po stronie niemieckiej walczyły głównie Freikorpsy przybyłe z głębi Niemiec w sposób nielegalny. Narracja Salomona rozpoczyna się w powieści *Die Geächteten* od momentu wybuchu III powstania śląskiego:

Trzeciego maja rozpoczęło się trzecie powstanie polskie na Górnym Śląsku. Powstańcy, członkowie Sokola i oddziały generała Hallera parły na zachód ku Odrze, na północ w kierunku Kluczborka, zajmowały tereny, wspierani przez Francuzów otwarcie, przez Włochów dyskretnie, a przez Anglików tolerowani poprzez wyczekiwanie. Jedynie w miastach tego regionu przemysłowego służbę pełniły oddziały alianckie i policja plebiscytowa (Apo). [Salomon 1930: 272]

Narrator poświęca następnie sporo miejsca znanemu przemówieniu ministra Walthera Rathenaua w Reichstagu, w którym krytykował Polskę za złamanie umowy dotyczącej wyników plebiscytu. Nie brakowało w nim odniesień historycznych. Rathenau twierdził m.in., że Polacy, którzy domagali się sprawiedliwości i poszanowania prawa przez 123 lata zaborów, sami zaczęli stosować przemoc i mieć prawo za nic [zob. Salomon 1930: 273–274].

Interesującym elementem semantyki autobiograficznej Salomona jest pojęcie *das Gesetz der Nation* („prawo narodu”), które pojawia się w powieści *Die Geächteten* jako uzasadnienie akcjonizmu paramilitarnego narratora. Właśnie ono jest siłą napędową jego wyprawy na Górny Śląsk. W głębszym wymiarze wspomniane pojęcie wydaje się aluzją do tezy Wilsona o prawie narodów do samostanowienia. Narrator przemycza tu swoje przekonanie, że dotyczyło ono w owym czasie wszystkich wspólnot z wyjątkiem Niemców, którzy jakoby sami musieli się o nie upominać. Sprawa górnośląska stała się w każdym razie na początku 1921 roku punktem zapalnym, który po obu stronach konfliktu wzbudzał coraz większe emocje. W związku z tym napływały tam coraz liczniejsze oddziały ochotników z Polski oraz Niemiec. W kolejnym fragmencie powieści uwidacznia się przeświadczenie narratora o wyższości cywilizacyjnej Niemców:

Nie interesowało nas nic, co miało jakieś uzasadnienie przez liczby, statystyki, noty, ultimatum, przez roszczenia i wyniki wyborów. Fakt jednak, że Polacy stanęli nagle na Górnym Śląsku i odważyli się okazać nam kpiącą pogardę, to nas, owszem, obchodziło. [Salomon 1930: 277]

Podobna, a wyrażona kilka stron dalej myśl koresponduje z nastawieniem napotkanych Anglików do polskich powstańców: „Anglicy nie mieli jasnego zdania co do swej roli w tej grze górnośląskiej. Mamrotali jedynie przez zęby, że powinniśmy, do cholery, posłać tych białych murzynów do diabła” [Salomon 1930: 283]. W ten obraz wpisuje się też szlachetność „niemieckich rycerzy krzyżowych” na polu walki. Udzielają oni pomocy medycznej rannym polskim jeńcom, podczas gdy Polacy masakrują niemieckich bojowników, potwierdzając tym samym, że reprezentują jakoby „Pół-Azję” [zob. Salomon 1930: 275, 285]. Wobec potwierdzonej źródłami wszechobecnej przemocy po obu stronach frontu trudno przyjąć takie obrazy za miarodajne. Przekonanie narratora, że Niemcy walczą z przedstawicielami pomniejszego narodu, ujawnia kolejny fragment powieści. Taki stan rzeczy został zdiagnozowany w następującej, zaskakującej obserwacji:

Zatrzeszczało w leśnej ściółce. Zaszumiały kłosa traw, hałas niepokojąco wnikał w szum liści. Spieszny krok przezierzałem okopy i łapałem oddech w każdym leju, a znane z różnych frontów hasło: „nadchodzą!” zrywało śpiących ze snu, przerywało zasłonę sennych marzeń, napinało nerwy i wypełniało okopy. Słyszeliśmy, jak krzyczeli: „na prawo – na lewo” – Polacy rozwijali w lesie linię do ataku. Gadali między sobą o byle czym, musieli przepędzać strach za pomocą odważnych słów. Takie gadanie przed atakiem jest charakterystyczne dla żołnierzy pomniejszych narodów. Estończycy, Łotysze i Litwini zachowywali się tak samo, te narody były zbyt długo w niewoli, by okazywać w takich sytuacjach milczące zdecydowanie. [Salomon 1930: 288]

Finał rozdziału poświęconego tym zmaganiom stanowią opisy walk o cel mający wielkie znaczenie symboliczne. Góra św. Anny była bowiem i jest dla wszystkich Górnoślązaków miejscem szczególnym – to nie tylko katolickie sanktuarium maryjne, które zawsze łączyło wszystkich niezależnie od języka i tożsamości etnicznej, ale także ponadreligijna ikona śląskości. Tym właśnie należy tłumaczyć

niezwykłą intensywność zmagania o to miejsce, w których obie strony ponoszą duże straty. Odnośny fragment na ten temat stanowi rzeczowy i nieco patetyczny opis:

Freikorps Oberland, razem około tysiąca ludzi, wyprowadził atak z Neustadt w pierwszych godzinach 21 maja 1921 roku w kierunku Góry św. Anny wprost na kluczowe linie frontu polskich powstańców. Korpus ten atakował przez lasy, poprzez parowy i zbocza w trzech grupach i zaskoczył Polaków, którzy spodziewali się ataku od strony południowej, zdobył stojące w ogniu zbocza [...]. O godzinie 12 w południe Góra św. Anny była już w rękach Niemców, a ponad jedna czwarta oberlandczyków nie żyła. [Salomon 1930: 289]

Tym pierwszym niemieckim zwycięstwem od momentu klęski w I wojnie światowej narrator nie cieszy się jednak zbyt długo. Rząd niemiecki blokuje pod presją aliantów dalsze zapędy ofensywne tych ugrupowań. Zostają one zatrzymane, co wywołuje u ich bojowników irytację. Niemieckie bataliony policyjne stosują się rygorystycznie do rozkazów z Berlina i tworzą szczelny kordon zaporowy. Właśnie to jest źródłem jeszcze głębszej frustracji Freikorpsów – ani Francuzi, ani Włosi nie wykazywali przy tym wcześniej aż takiej gorliwości [zob. Salomon 1930: 290].

W powieści tej, która formalnie nie przynależy do tzw. literatury Freikorpsów, można jednak odnaleźć kilka jej typowych cech. Jedną z nich jest niewątpliwie fascynacja autora narodową solidarnością młodzieży, która masowo zgłaszała się do owych formacji ochotniczych w przekonaniu, że rząd w Berlinie znajduje się pod kontrolą aliantów i niewiele może zrobić w sprawie korzystniejszego dla Niemiec kształtu granic. Są tam również widoczne zachwyty nad wojskowym drylem oraz poczucie misji wobec Niemiec (w duchu hołubionej przez Salomona pruskości), objawiające się w pojmowaniu walki jako zadania i spełniania powinności w sensie ponadindywidualnym.

W powieści *Ankieta* rekonstrukcja autobiograficzna jest już silniej zróżnicowana, co stanowi zapewne rezultat bardziej wysublimowanej refleksji prowadzonej z perspektywy większego dystansu

czasowego. Przejawia się tu ogląd intelektualny, według którego walki Freikorpsów w latach 1918–1922 mają swe korzenie w wojnie przeciwko napoleońskiej Francji. Ich wspólnym mianownikiem miała być „walka wyzwolenicza” (*Befreiungskriege*), preformację miałby zaś stanowić ochotniczy korpus Adolfa von Lützowa [zob. Walkowiak 2007: 212]. Autor widzi znak nadziei w tym, co Johann Gottlieb Fichte nazywał w dobie wojen napoleońskich „oryginalnością niemieckości”: „Wyłącznie oryginalność niemieckości może nam pozwolić uniknąć unicestwienia naszego narodu wskutek jego fuzji z obcymi i ponownie odkryć własne «Ja», polegające na samym sobie i niezdolne do znoszenia zależności” [Fichte 2019: 57; cyt. za: Thiesse 2019]. Wymiarem tej oryginalności w koncepcji Salomona miała być natomiast próba wprowadzenia ideału pruskości w epokę modernizmu. Pisarz dostrzegał w gotowości młodzieży niemieckiej, a zwłaszcza studentów, do ofiary życia spełnienie swych wyidealizowanych wizji pruskości. Ten zaczyn nowej wspólnoty narodowej miał stanowić remedium na „hańbę” Wersalu oraz Republiki Weimarskiej i dać iskrę zapalną służącą do zrealizowania jego koncepcji rewolucji narodowej. Nieprzypadkowo pojawia się w owej narracji koniunkcja student-żołnierz: „Studencka młodzież sprzed rewolucji marcowej roku 1848 to byli żołnierze, którzy krytykowali niezadowolający wynik wojny, studenci, z którymi czułem się związany przed paroma laty, byli dokładnie tego samego typu” [Salomon 1997: 154]. Narrator wyraża się tu również z uznaniem o młodych Polakach walczących po stronie III powstania śląskiego – i jest to nowy element w porównaniu z narracją poprzedniej powieści. W *Ankiecie* czytamy:

Granica płonąła, i kto ma doświadczenie w obchodzeniu się z ogniem, ten wie, że w takim razie nic bardziej nie pomoże, jak odpowiedzieć tym samym, by ten pożar ugasić. Chciałbym życzyć każdemu narodowi takiej młodzieży, która tak postępuje. Narodowi polskiemu nie trzeba już takiej młodzieży życzyć, on już ją ma. [Salomon 1997: 157]

Ukazywanie heroizmu zarówno polskiej, jak i niemieckiej młodzieży walczącej o Górny Śląsk jest stałym elementem jego

opowieści⁶. Ten heroizm oraz entuzjazm dotyczą też relacji student – profesor. I choć następujący fragment odnosi się do czasu wojen napoleońskich, to jego związek znaczeniowy z latami konfliktu o Górny Śląsk jest oczywisty: „Studencka młodzież tamtych lat zgłaszała się z nieopisanym entuzjazmem do broni, [...] i była przy tym pewna entuzjastycznego poparcia swych profesorów” [Salomon 1997: 154].

4. Podsumowanie

Motywym łączącym obie badane powieści jest wspomniana już wcześniej „wyprawa krzyżowa”. Autor próbuje w *Ankiecie* wywodzić swoje nazwisko rodowe z czasów krucjat, choć taką etymologię trudno uznać za prawdopodobną [zob. Salomon 1997: 56–57]. Zabieg ten ma dopełniać jego autobiograficzną kreację; w kategoriach modelu Goodmana byłaby to zatem niewątpliwie kompozycja. Podsumowując, należy zauważyć, że Salomon realizuje zasadę prawa narodu, posługując się „piórem i mieczem”. Obie te aktywności przenikają się i stanowią dla siebie nawzajem źródło inspiracji. Wyprawa młodego Salomona na Górny Śląsk w roku 1921 oraz zebrane tam doświadczenia przeniknęły do jego prozy autobiograficznej, w szerszym zakresie do powieści *Die Geächte-ten*, w ograniczonym – do *Ankiety*. W obydwu tekstach dominuje jednak przekonanie o konieczności sprostanianiu, które wynikają z jego koncepcji pruskiego kanonu wartości. Prusy jako mentalna ojczyzna pozostaną do końca życia jego obszarem identyfikacyjnym, zwróconym przeciwko „bezpостaciowości” różnych przejawów modernizmu.

6 W *Ankiecie* Salomon pisze w tym duchu o młodym pokoleniu Polaków i Niemców, którzy decydują się na walkę zbrojną mimo wszelkich przeciwności: „Blask munduru? Byli ubrani tak, jak przyjechali, w najgorszych rzeczach, w wypłowiałych rzeczach cywilnych ich lat studenckich sprzed wojny, w byle jak pocerowanych kurtkach i wiatrówkach, połatanych spodniach do jazdy konnej, w lekkim, rozpadającym się obuwiu, – obszarpana banda, odróżniająca się dzięki żółto-białej opasce od przeciwnika, który nosił opaskę biało-czerwoną, przeciwnika, po którego stronie walczyły takie same kompanie studenckie z Warszawy, Lwowa i Krakowa” [Salomon 1997: 156].

Subiektywna narracja pisarza każe też postawić pytanie o związki znaczeniowe pomiędzy autorem a jego narratorem. W prozie autora obserwujemy daleko idącą świadomość twórcy; zachodzi u niego potrzeba utożsamiania się z narratorem, który jako jego alter ego wędruje po czasie przeszłym i współtworzy płaszczyznę autokreacji literackiej. Za jego pomocą Salomon jako autor konstruuje na nowo pewne wycinki świata minionego, wzmacniając lub osłabiając znaczenie dawnych zdarzeń. Buduje też w ten sposób swoją tożsamość. Wśród wspomnianych kategorii Goodmana są też takie, których kontury znaczeniowe nie są zbyt wyraźnie zarysowane, np. różnice między wazaniem a porządkowaniem wydają się stosunkowo niewielkie. Mimo tego warto odnieść niektóre jego pojęcia do prozy autobiograficznej Salomona. Autor ten realizuje najczęściej wymiary kompozycji i uzupełnienia. Przy ich użyciu dokonuje się w prozie Salomona mitologizacja pruskości, która stanowiła ważny wymiar jego tożsamości. Wymazywanie i deformacja ujawniają się z kolei w opisach batalistycznych III powstania śląskiego, głównie wtedy, gdy brakuje scen przemocy i mordu po stronie niemieckiej. Szeroko pojmowane porządkowanie autor stosuje natomiast, sortując panoramiczny materiał historyczny według potrzeb własnych strategii autobiograficznych. Z akcjonisty i pisarza zaangażowanego w specyficzną rozumianą niemiecką sprawę narodową (lata 20. i wczesne 30., gdy pojawia się powieść *Die Geächteten*) Salomon staje się w późniejszej fazie życia raczej obserwatorem świata. Sam określa to w *Ankiecie* tak:

Wszystkie wielkie ruchy tego świata, chrześcijaństwo, humanizm czy marksizm, wszystkie je dotknął pewien rodzaj choroby, boskiej choroby, wyniosłej zarazy roszczenia do całościowego objaśniania świata. To czyni rzeczy tak prostymi dla tego, kto chce je wyznawać, i tak trudnymi dla tego, kto je obserwuje. Jeśli o mnie chodzi, to nie jestem typem wyznawcy, jestem namiętnie zaangażowanym obserwatorem. [Salomon 1997: 178]

Fundamentem pisarstwa autora pozostają antymoderнизм i postromantyczny indywidualizm o specyficznym profilu

narodowym. Jego identyfikacja z rewolucją konserwatywną w Niemczech pozwala się natomiast interpretować w ogólnym ujęciu jako wybór trzeciej drogi między nazizmem a komunizmem. Niespełnieniem w jego pisarskim życiu byłaby przy tym nieudana próba wprowadzenia w epokę modernizmu idei pruskości jako atrakcyjnej oferty intelektualnej w wymiarze ponadindywidualnym [zob. Fröhlich 2018: 403]. Sam konflikt niemiecko-polski o Górny Śląsk z lat 1918–1922 pozostał w zasadzie nierozstrzygnięty. Oba państwa odczuwały niedosyt i tymczasowość przyjętego rozwiązania [zob. Conrads 1994: 636]. I choć strona polska ogłosiła z entuzjazmem częściowy sukces, czyli włączenie 1/3 regionu w granice odrodzonego państwa, to uzyskany kształt granicy polsko-niemieckiej przyniósł de facto podział tego regionu przemysłowego na dwie części, co spowodowało znaczne komplikacje w gospodarczym funkcjonowaniu Górnego Śląska.

Bibliografia

Źródła

- Salomon Ernst von (1930), *Die Geächteten*, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg.
- Salomon Ernst von (1938), *Das Buch vom deutschen Freikorpskämpfer*, Limpert Verlag, Berlin.
- Salomon Ernst von (1973), *Der tote Preusse. Roman einer Staatsidee*, Langen Müller Verlag, Stuttgart.
- Salomon Ernst von (1997), *Der Fragebogen*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg.
- Salomon Ernst von (1999), *Ankieta* [fragm.], przeł. Krzysztof Polechoński, w: *Rewolucja Konserwatywna w Niemczech 1918–1933*, wybór i oprac. Wojciech Kunicki, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 574–598.

Literatura

- Böhler Jochen (2018), *Wojna domowa. Inne spojrzenie na odrodzenie Polski*, przeł. Robert Sudół, Znak Horyzont, Kraków.

- Conrads Norbert (1994), *Schlesien. Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Siedler Verlag, Berlin.
- Conze Eckart (2018), *Die grosse Illusion. Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*, Siedler Verlag, München.
- Fichte Johann Gottlieb (2019), *Reden an die deutsche Nation*, Gröls-Verlag, Hamburg.
- Fröhlich Gregor (2018), *Soldat ohne Befehl. Ernst von Salomon und der Soldatische Nationalismus*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, <https://doi.org/10.30965/9783657787388>.
- Goodman Nelson (1997), *Jak tworzymy świat*, przeł. Michał Szczubiałka, Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Kaczmarek Ryszard (2019), *Powstania śląskie 1919 – 1920 – 1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Körner Günther (2014), *Selbstschutz in Oberschlesien 1921. Bilddokumentation*, Laumann-Verlag, Dülmen.
- Mohler Armin (1999), *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Ein Handbuch*, wyd. 5, Leopold Stocker Verlag, Graz-Stuttgart.
- Thiesse Anne Marie (2019), *Powstawanie tożsamości narodowych. Europa w wiekach XVIII–XX*, przeł. Beata Losson, Volumen, Warszawa.
- Walkowiak Maciej (2007), *Ernst von Salomons autobiographische Romane als literarische Selbstgestaltungsstrategien im Kontext der historisch-politischen Semantik*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Wolff Larry (2020), *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie Oświecenia*, przeł. Tomasz Bieroń, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.

Maciej Walkowiak

German–Polish 1918–1922 Conflict over Upper Silesia in the Context of Selected Autobiographical Novels by Ernst von Salomon

The German–Polish conflict about Upper Silesia from 1918–1922, which is one of the most important historical and political issues in the literary work of Ernst von Salomon, particularly in his autobiographical novels, is briefly analysed in the context of his turbulent biography, his work and autobiographical strategies. In von Salomon's novels, the sheer conflict seen as a fight over new frontiers in Central and Eastern Europe in 1918–1922

becomes a subjective narration which results, to a large extent, from his involvement in the postulates of the German national revolution as one of the trends of the Conservative Revolution in Germany between 1918 and 1933. At the end of the paper, this conflict in Salomon's literary perspective is briefly analysed around key issues based on selected examples from his autobiographical novels.

Keywords: German–Polish conflicts; identity of Upper Silesia; Prussia; idea of German Reich; Versailles Treaty; the issue of Freikorps; autobiographical literature.

Maciej Walkowiak – doktor habilitowany, profesor UAM, urodzony w roku 1964 w Poznaniu, 1984–1989 studia germanistyczne na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, od roku 1989 pracownik naukowy w Instytucie Filologii Germańskiej UAM; w roku 1998 obrona rozprawy doktorskiej pt. *Kunst, Geschichte und der Standort des Intellektuellen. Gottfried Benn und die Kontroversen der Moderne*. Habilitacja w roku 2008 na podstawie rozprawy habilitacyjnej pt. *Ernst von Salomons autobiographische Romane als literarische Selbstgestaltungsstrategien im Kontext der historisch-politischen Semantik*. Od roku 2011 profesor nadzwyczajny w IFG UAM w Poznaniu. Zainteresowania naukowe i związane z nimi publikacje: Gottfried Benn a problematyka modernizmu, literatura Republiki Weimarskiej, Ernst von Salomon i antydemokratyczna literatura oraz piśmiennictwo Rewolucji Konserwatywnej w Niemczech 1918–1933, niemiecka oraz austriacka literatura emigracyjna 1933–1945, twórczość W.G. Sebald w obliczu wyzwań historiozoficznych, pisma Waltera Benjamina w aspekcie strategii nadawania sensu procesowi historycznemu, pozycje historycznie i współcześnie rozumianego konserwyzmu w literaturze niemieckojęzycznej XX i XXI wieku oraz w jej recepcji i polsko-niemieckie kontakty literackie w latach 1918–1939. Wybrane, ostatnio opublikowane studia w monografiach zbiorowych: *Der deutsche Nationalismus und seine literarische Resonanz in Ernst von Salomons Roman ‚Der Fragebogen‘* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2020); *Heimat und Fremde unter dem Vorzeichen des Saturns. Konstellationen des Unglücks in W.G. Sebalds ‚Die Ausgewanderten‘* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2021). Adres e-mail: mwalkow@amu.edu.pl.